

A MAGYAR IRODALMI MŰVELTSÉG KEZDETEI.

HORVÁTH JÁNOS legújabb kötete a magyar irodalomtörténetírásnak s ugyanakkor a magyar irodalomtudománynak is nagy jelentőségű, történelmi erejű ténye. A munka értéke nagyon összetett, éppen ezért csak különböző úton megközelített irány-fogalmakkal tudjuk átfogni. Hiszen itt többről van szó, mint az irodalmi jelenségek pusztá tény-szemléletéről, avagy azoknak az esztétikai érték-rendbe való besorozásáról. Ha nem félnénk a szótól, akkor azt mondanók, Horváth János könyve az irodalmi élet szerves folyamatosságának, alkotó elemeinek szinte törvényszerű felismerését hozza és adja, a bölcséleti gondolkodásnak önmagában adott természetes módszerével, a nélkül, hogy előre megalkotott rendszer kényszerébe erőszakolná bele anyagát. Rothacker szavai jutnak itt eszünkbe: Die lebendigen Methoden der Wissenschaft rechtfertigen sich vor ihrer eigenen Vernunft.

Horváth János könyve akkor jelenik meg, amikor az irodalomtörténet s a belőle önálló tudományként kiválni kezdő irodalomtudomány legnyugtalanabban és legszélsőségesebben keresi önmagát. A harc azért folyik, hogy mi legyen az *elvisége* akár a rendszerezésnek, akár a szemléletmódnak, akár az értékelésnek. A természettudományos gondolkozástól kölcsönövelt fejlődés-fogalom az irodalomban hozzásegített az összefoglalás formai keretének megalkotásához, de egyrészt nem adott belső világosságot az egyes jelenségek kiindulásához és saját maguk módján történő felfogásához, másrészt utat nyitott egy végső következményeiben igen egyoldalú módszer állandósításának. Ez pedig abban állott, hogy az irodalomtörténet alkalmi területe lett elsősorban és jellegénél fogva idegen természetű tudomány-elveknek, amelyekkel szemben szinte elvesztette a maga egyéniségét. Igaz, s ezt el kell ismernünk, hogy ezeknek a módszertani túlzásoknak nagy eredménye volt, hogy megbuktatták az irodalomtörténeti pozitívizmust, amellyel zsákutcába jutott a mult századi irodalomtörténetírás. Hiszen azok a problémák, amelyekből módszertanuk kiindult, már feltevésükben is azt igazolták, hogy az irodalmi jelenségeket nem lehet azzal az anyagi szűk ténszerűséggel kimeríteni, amint azt a pozitívizmus hitte és tette. Mikor megjelenik Dilthey, nyomában rendszerének formai kiépítője Spranger, s később az egész a szellemtörténeti irányzat uralomra jut, az irodalomtörténeti módszer tagadhatatlanul finomult, lélektani elmélyítése megtermékenyült s az irodalmi szemlélet horizontja magasra ívelődött, de ugyanakkor az irodalmi jelenségeknek a maguk életét és jellegét megnyilatkoztató kockázata is nagyobb és veszélyesebb lett. Vajjon mi biztosította egy irodalmi mű sorsát ama lehetőség ellen, hogy egyénisége áldozatul ne essék a «struktur-lélektan»-ban már eleve adott szellemtörténeti, filozófiai, kultúrirányzatok elvének? Vajjon hol s miben volt megszabva a határ, amelyen innen valami még irodalmi jellemű tény lehetett, amelyen túl azonban már csak ancilla philosophiae lett? Vajjon ugyanez akkor mi volt erősebb és igazabb az irodalmi műben: az író szándéka-e,

avagy az irodalomtudós kívülről álló történelmi «probléma-látása?» E kérdések tulajdonképpen már odasodornak bennünket, ahol az irodalom legmélyebb kérdései kezdődnek: Ha így áll a helyzet, akkor mi a kritériuma az irodalmi megismerésnek, egyáltalában lehetséges-e az irodalmi megismerés s ezzel összefüggően: az irodalmi értékelés. A kérdések gyökerén pedig ott győtrődik a legnagyobb probléma: Lehetséges-e egy irodalmi tudománynak mint rendszernek a felépítése? Hiszen a cél mégis csak az, hogy az ú. n. szubjektív igényű szabad szemlélet könnyű pillanatain áthaladjunk, s az elvszerűség mély alapjaiba építsük és szilárdítsuk bele az irodalomról alkotott fogalmaink alapjait, kezdve az irodalmi történet feltételeitől az irodalmi tény, forma, anyag, törvény, élet és érték kérdésein át egészen az irodalom értelméig.

Ebben a nagy nyugtalanságban szinte ideálisnak tetsző szilárdsággal s szerves rendszerességgel, nyugodt, biztos vezetéssel hozza meg a maga módszerét s vele irodalomtudományát Horváth János könyve. Nem irodalomfilozófiát ad. Szellemtörténetet sem. Legalább is nem használja e szavakat, bár e fogalmakkal dolgozik. Félő, kényes, középkori tény-tisztelettel öröködik a történelmi elv fölött. És mégis színtezist ad! De ezt akkor és úgy, ahogy tárgyaló menetének szigorúan adatoló, induktív logikája szinte kényszerítő világossággal bontja ki a tények belső tartalmából.

Miben új Horváth János útja? Abban, hogy fölismerte az irodalomnak mint személyes folyamatnak a tényét. Ezt ő így mondja: Az irodalom az író és közönség viszonya. Az irodalomtudomány rendszerében pedig ez a fölismerés fogalmilag ezt jelenti: Önlevű tudomány. Ezzel az elvi megalapozással egyszerre kizárt az irodalom életének felfogásából minden kívülről jövő beavatkozást és deduktív ráalkalmazást, s megadta a módszer útját, amelyen az irodalomnak a maga tudományát a saját anyagában megvalósult elvek és formák történetileg kialakult eredményeivel kell felépítenie. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha az irodalom valami önmagában teljesen elszigetelt történet-sor volna, hiszen ez már elvonás volna, ilyen pedig sehol sincsen, hanem tisztán csak azt, hogy az irodalomtudomány az irodalmi jelenségek történelmi folyamatának meghatározó jegyeit az irodalomalkotó tényezők önálló rendszerében s hatáskörében mutassa be és sorakoztassa fel. Vagyis így az irodalmiságnak, az irodalmi jelenségek egyéniségének, az irodalmi folyamatnak az ihlettől kezdve a megvalósulás tényéig tartó megértésének tiszta, egészen magukra valló fogalmához jutottunk el. Horváth János e felfogásának két irányban nyílik nagy jelentősége. Az egyik az, hogy bár elfogadja és érvényesíti az általános művészi esztétika eredményeit, de nem ezek adta elvekből indul ki, hanem egy új irodalom-esztétika alapjain jár, amely irodalomtörténelmi módszere mellett szinte párhuzamosan nő fel. A másik pedig az, hogy az esztétikai pszichológizálás egyoldalúságát, túlságos alanyiságát, leíró ismertetésre szorító módját háttérbe szorítja s e helyett az alkotó tevékenység forma-alakító ihletpillanatainak az anyagba ömlő átváltását vezeti végig. Lélektani eljárás ez is. Elemző módszer ez is. Csakhogy itt a lelki elemrészek vizsgálata nem öncélú típuspszichológia felépítéséhez vezet, hanem éppen a végelemzésben elmossa a műalkotás egyediségét és egyéniségét, amely éppen a műalkotás lelki eredeztetéséhez, annak a szinte irracionális és megfoghatatlan találkozásnak az ábrázolásához avagy rekonstruálásához, amikor a feldolgozott élmény az irodalmi mű valóságának gyönyörébe lép. Horváth János tehát megtartja, éppen az irodalmi tárgyiasság érdekében azt a fegyelmezett mértéket, amellyel távol tudja magát tartani ama szélsőségektől, amelyeknek egyik sarkában azok állnak, akik a

szellemtörténet túlhajtásaiként az irodalomban csak az emberi szellem irányainak történeti és lélektani funkcionáriusát látják, a másik sarkában pedig azok, akik, mint Roman Ingarden, az irodalmi műben tisztán csak «Vorstellungsgegenstand»-ot találnak s értelmezéséből teljesen kiszorítják a lélektant.

Egy kérdés azonban fölvetődhetik bennünk: Vajjon Horváth János irodalomtudományában nem uralkodik a formai elvszerűség? Nem! Rendszerében a formának szinte az az értelme, mint a középkori filozófiában: belső meghatározás. Tehát nem személytelenül kialakult mechanikus képződmény. Horváth János formája személyes eredésű. A személyesség pedig nála mélyebb jelentésű, mint a szellemtörténeti iskola tanításában. Itt a személyesség azonosítva van bizonyos lelki formákkal, diszpozíciókkal, amelyek aztán típusba olvadnak föl. Ezekkel, mint kialakult adottságokkal szemben nem lehet semminemű felelősséget fölvetni, hiszen a maguk kényszerét hordozzák. Horváth János személyessége az egyéniség személyisége. Senkihez nem hasonlít, csak ő maga. A maga módján él s a maga alakító erőivel hordozza az irodalomnak benne áramló életét, amelyet átvesz, tovább ad, a saját egyénisége tisztelőtének s közössége szolgálatának tudatával. Ebben pedig a személyiség kihatásaként, a forma alakuló, fejlődő időbeliségében adva van az ízlés, a stílus, a világnézet, a szellem történetének feltétele és lehetősége. Csak ez az egyéniség-szemlélet és felfogás írhatta, mintegy hitszerű vallomásként ezeket a felejt-hetetlen sorokat, amelyek szinte postulatúmként hangzanak: «Az irodalomnak világilag-nemzetivé válván, kiszakadtak a vallás talajából, de nem szakadhattak ki a végső felbomlás veszedelme nélkül az erkölcsi komolyság és felelősség kötelekeiből. Rég kísérti őket a szörny, melynek pikkelyein Arany János még rettenve olvasá a hat betűt: frivol. A kísértő «hívságos leckéivel» szemben kétségkívül szívós ellenálló erő rejlik magukban világi irodalmunk klasszikus hagyományában. De ez ellenállás mindenkor alkalmas támogatóra találhat régi és legrégebbi: középkori irodalmunkban is, s mely mint a maga idejében a vallásos, úgy ma a világi műveltség javára is képes volna gerjeszteni és táplálni a szívnek áhíthatját». (294—295. l.)

Ebben a nagy és új rendszerben jelenik meg előttünk a magyar középkori irodalom. Kezdve az első magyar szótól egészen az Érdy-kódexig, amelynek háttérében ott sötétlik már Mohács, végigvonul előttünk a magyar irodalom ébredésének, alakulásának történetisége. A legideálisabb indukció útján alakul ki előttünk az író és közönség viszonyításában, a legtisztább önelvűség rendjében a középkori irodalom. Mindaz, amit eddig a kutató munka kimutatott, ami azonban eleddig mozaikszerű adat-életet élt, most Horváth János rendszerében és megvilágításában jelentőséget, lelket, kapcsolatot kap. Amikor az ember a halotti beszédről, a kódexek keletkezésének helyéről és körülményeiről, az Érdy-kódexről szóló részeket olvassa, önkéntelenül is a hódolat érzésével hajol a szerző felé, aki ezt a nagyszerű irodalmi szintézist el tudta végezni arról a korról, amelynek eddig csak philológiai értékelését ismertük. Csak most látjuk igazán, hogy a középkori irodalmunk nyelvi alapvetése, formai előkészítése, az irodalmi élet jövődjé feltételeit megindító áldott, névtelen szolgálatára nélkül nem lett volna lehetséges irodalmunk későbbi fejlődése, sokágúvá gazdagodása. A középkor vallásos műveltségének szinthezise ringatta a magyar irodalmiság derengő sejtelmét.

A munkának a benne felhalmozott tudományelvi és tárgyi eredményein kívül kiváló formai értékei vannak. Ilyen elsősorban az a vonása, hogy egy ihlet állandó vonzalmával van írva. A történeti és philológiai természetű szük-

séges beszövések és betétek semmit sem lankasztják, szárítják az előadás mindvégig üde és gondos művészetét. Mint egyéb műveiben, Horváth János itt is a stílusnak és a mondatépítésnek teljesen egyéni módon mestere. Mondatai általában tömörített szerkezetűek, de mindig az ítéleterő fényében ragyognak. Ez az ítélő él azonban át van szöve, tele van futtatva a tárgy ihletéből táplálkozó s szinte az értékelés világosságának zamatában átízesedő esztétikai szépségekkel. Ilyenkor ír így: «Lecke, meg cellabeli, magányos olvasmány nagyban és egészben meg is különböztethetők kódex-irodalmunk szövegkészletében s az áhitat és édesség mellé, melyet szintén belsőleg egyénivé mélyít, ez utóbbival vonul be a csend és békesség szigeteire a regényesnek, a fantasztikusnak, a szórakoztatónak és humorosnak izlete s nyomában suhanak be kedély és képzelet világibb szellői». Mondataiba beépített szavai, különösen szó-összetételei, szinte anyagának korából valók, annak fogalmi-hangulatához idomulóak, érzet-elemükben naív bájttükrözőek és lehelők. A tudomány a műben nem fújta le tárgyaról a legendák aranyporát, maga is fényt kapott tőlük.

Horváth János könyvét nagy tudás s a «szívnek» áhitatja írta. Tisztelet és hála érte.

Brisits Frigyes.

ŐCSÉM.

*Most számtant ír, az arca csupa gond,
a logaritmustáblán szánt az ujj,
majd a latin memoritert tanulja,
s a korcsolyája ott búsul a kályhán.
Ó, sok lehet ez egy kisfiú vállán!*

*Szemüveg csillog kedves kék szemén.
Tegnap a bolygókról beszélt velem,
s napokról, amik messze téreken
hömpölyögnek szent, szörnyű gyorsasággal,
s a Földről, hogy a végtelenben szárnyal.*

*Szép sima homlokán dereng a fény,
Jókait olvas, Kiplinget, de már
Vernét lenézi ez a kis betyár.
Aeroplánt konstruál, s a rádiónál
New-Yorkot fogja, s messze ürben kószál.*

*Néha ökölbe rántja vig kezét
és duzzadó kis izmait mutatja,
vagy nyújtón nyúlik, mint egy fürge macska.
Ha lány néz rá, elpirul fültövíg,
s álmában sárkányokkal küzködik.*

*Néha felhős lesz két vidám szeme.
Elüldögél a csendben hallgatag,
vagy szállnak tőle tétova szavak,
keres a multban, el az ősködig,
s halkan Istenről kérdezősködik.*

M. Juhász Margit.